

הערות על ספר „אגרת התשובה“.

(הוצאת הברח מקיצי נרדמים אשר הוקמה מחדש קובץ על-יד) וצינוי מקומות פסוקי תנ"ך ומאמרי רז"ל המובאים בו.

- 1) בפתיחה: נלגל הוא שהחור בעולם עכ"ל. הוא לשון הגמרא בשבת (קנ"א ב').
- 2) שם 5: המדבר בנוחך הפליג במהלליה. החכמה תחיה בעליה עכ"ל. הוא שלמה המלך אשר הרבה להלל אותה בספרו משלי וגם אמר בספרו קהלת (י' י"ב) החכמה תחיה בעליה.
- 3) שם: מאמר האישים במקום שאין אנשים השתדל להיות איש עכ"ל. הוא מאמר הלל באבות (ס"ב סוף משנה ה'). וכן בר קפרא אמר: באהר דלית גבר תמן הוי גבר (ברכות ס"ג א'). ומלת „האישים“ בלשון רבים רומזת אל הלל ואל בר קפרא. וקרוב מאד כי המחבר עצמו הביא גם מאמר בר קפרא אך מעתיקים נמהרים השמיטוהו.
- 4) שם: דברי המשורר לפני, עת לעשות לדי עכ"ל. בתהלים (קנ"ט, קכ"ו).
- 5) שם: מחשבה טובה אני מצרפה למעשה עכ"ל. כ"ה בקדושין (ט' ע"א).
- 6) כאמרם מתחילין מן הצד עכ"ל. בנשין (נ"ט א'). ופ"י רש"י, מן הקטנים ולא מן הגדול.
- 7) בפ"י א': ויען בסולמות הנבואים עכ"ל. תחת: ויען. צ"ל: ויעל.
- 8) שם: וישמע את הקול מבתי ליואי עכ"ל. תחת: ליואי. צ"ל: גואי. והוא לשון הגמרא בחגיגה (י"ג ראש ע"א), בכתי גואי.
- 9) שם: פנו מקום לבר לואי עכ"ל. הוא לשון הגמרא בכתובות (ע"ז ב'). וכנוי „בר לואי“ לרי יצחק לשיף מורה שהיה משבט לוי, וכנוי „לובש לבוש פנחס“ הנזכר שם הלאה מורה שהיה כהן. כי אך לכהן נאזה הכנוי המליצי ההוא בעבור אשר לפנים בזמן שנית המקדש היה קים היו הכהנים לובשים בגדי כהונה ע"י ממונה אחד שהיה שמו פנחס. נכתוב בשקלים (פיה מ"א): אלו הן הממונין שהיו במקדש וכ"י, ופנחס על המלבוש עכ"ל ופ"י הרמב"ם: ופנחס המלביש היה מלביש הכהנים בגדיהם והיה מתעסק בהצנעתן ובעשייתן עכ"ל.
- 10) שם: ובהעמיקו, עלו. [כצ"ל: העלה לשון יחיד] עמו את חשק שלמה עכ"ל. שלמה הזה הוא ר' שלמה אבן גבירול אשר באשורו אחזה רגל ר' יצחק לשיף ובעקבו יצא לו תמיד.
- 11) שם: ואתה אדוני הרבך אל נפשי הגש עכ"ל. הרב הוא כנוי לפה

אשר הוא כתרב חרה, והוא לקוח ממליצת: וישם פי כתרב חרה (ישעיה מ"ט ב').
ויעוין ישם הפירושים.

12) שם: התנבאו בעלי ההויה באומרים סופרים בוזיה עכ"ל. רומז למאמר:
וחכמת סופרים תסרח (סוף סוטה), ובעלי ההויה הם העוסקים בהויות ופלאולוגי
תורה, והוא מלשון, הויות דאב"י ורבא" (סוכה כ"ח א').

13) שם: והיה לאחוז במצוה העתיקה, סמא דכולא משתוקא עכ"ל. הוא
במנלה (י"ח א').

14) שם: וכאמת על כמותך אמרו מטעי נעמנים מאבן השאובה שאלת
החכם חצי תשובה עכ"ל. תחת: השאובה, צ"ל: החשובה, ואבן החשובה הוא
כנוי לספר מכתר הפנינים אשר בו כתוב מאמר, שאלת החכם חצי תשובה. יעוין
שער החכמה, והתכנה ככה בעבור היות מכתר הפנינים אבן השובה ומסולאה.

15) בסי' ב' (שאלה): שכל הסברות שנאמרו באריסטו עד אבן רשיד
עכ"ל. תחת: באריסטו (בכ"ח), צ"ל: מאריסטו (במ"ט).

16) שם (תשובה): והטבע אינו שוה בפעולתו עכ"ל. תחת: שוה צ"ל:
שונה, נכתוב בשאלה: שהטבע לא משנה בפעולתו.

17) שם: כאשר תמצא לרד"ל אומרים משרבו תלמידי הלל ושמאי לא
שמשו כל צרכם נעשית התורה כשתי תורות עכ"ל. בסוטה (מ"ז ב') ובסנהדרין
(פ"ח ב').

18) בסי' ג' (תשובה): שטבעי האומללים מופלגים עכ"ל. תחת: האומללים
צ"ל: האוכלים, ור"ל אנשים האוכלים. התבונן וראה. כי כל התשובה איננה
מדברת רק משנויי טבעי האנשים בענין אכילתם.

19) שם: באמרם אין אדם לסד תורה אלא ממקום שחפץ עכ"ל. בע"ז
(י"ט א').

20) בסי' ד' (תשובה): כגון שיעשה הקש מקטנה שוללת או מגדולה
מחייבת עכ"ל. הענין הזה מבואר בספר מלות הגיון (שער ו') יעוין שם היטב.

21) שם: ולעמוד עד שפת ידיעתו עכ"ל. תחת: עד שפת ידיעתו צ"ל:
על סוף דעתו. כלשון הגמרא בערובין (י"ג ב'), שלא יכלו חבריו לעמוד על
סוף דעתו.

22) שם: להתוכח בעניני החכמות בלתי אומניות עכ"ל. תחת: אומניות-
צ"ל: אומניות, והוא ההפך הכתוב אחריו: התוכחו באמונה.

23) בסי' ו' (תשובה): לדרת יותר למקום עמוד מהמרכז עכ"ל. תחת:
עמוד צ"ל: עמוק.

24) בסי' ז' (תשובה): שאי אפשר לשוף העין בהם עכ"ל. תחת: לשוף-
צ"ל: לשום.

25) שם: כאשר אמר החכם ונבון תהבולות יקנה ואמר ישמע חכם ויוסף
לקח עכ"ל. הוא במשלי (א' כ').

26) בסי' ח' (תשובה) שהרופא יוסכל בצורתו לרפאת החולים עכ"ל.
תחת: יוסכל" (בכ"ף) צ"ל: יוסל" (בג"מ). ור"ל שהרופא הוא מסוגל לרפא
החולים בצורתו.

27) שם: שלזה כווננו רד"ל באמרם מאי דכתיב רעים ונאמנים? וביאר

רעים בביאתם ונאמנים בשליחותם וכו' ועל ידי סם פלוני עכ"ל. בע"ז (נ"ה א'). ולפנינו כתוב: רעים בשליחותן ונאמנים בשבועתן.

(28) בס"י מ' (תשובה): שאלתי על זאת השאלה ב' תשובות עכ"ל. תחת: "שאלתי" צ"ל: שמעתי.

(29) בס"י י"א (סוף השאלה): לא מצאתי מי שיתן לי תשובה מעולם עכ"ל. תחת: "מעולם" צ"ל: מעולה. ור"ל תשובה טובה ונכונה.

(30) שם (תשובה). החום והיובש מוליד קרירות עכ"ל. תחת: "קרירות" צ"ל: "מרידות".

(31) שם: וגם ממקדחי הירוקה שכל מה שטועמים הוא מר והמותר הוא לרוע מהמותר עכ"ל. תחת: "ממוקדחי" צ"ל: "ממורחי". ותחת: "מהמותר" צ"ל: "מהמותרי" (ביו"ד אחרי התי"ן). ור"ל האנשים אשר נתמרחת בהם המרה הירוקה מרגישים טעם מר בכל מה שטועמים והמותר הוא רע יותר מהדבר המוליד את המותר.

(32) בס"י י"ב (תשובה): שמבקשת מילוי לזולתה עכ"ל. תחת: "לזולתה" (בלמ"ד). צ"ל: "מוולתה" (במים). ככתוב לפניו, וצריכה שלימות מזולתה".

(33) בס"י י"ג (תשובה): שחכמי המחקר על איזה מהם הוא ראש החושים עכ"ל. נלקה בהסר. וכצ"ל: שחכמי המחקר, תקרו על האברים" איזה מהם הוא ראש החושים.

(34) שם (סוף התשובה). בעד כי אין להם מנהיג עכ"ל. תחת: "בעד". צ"ל: בעבור.

(35) בס"י י"ד (תשובה): כי הן מכלל ספרי התורה אשר נסגרו בעדם שערי ההקש עכ"ל. תחת: "ספרי" צ"ל: "סתרי".

(36) שם: מפורש ביד נביאו כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי עכ"ל. הוא בישעיה (נ"ח ה').

(37) שם: ממאמר ז"ל דלמא מזליה גרם ליה, ובמזלא תליא מלתא עכ"ל. המאמר הראשון הוא בביב (י"ב א' ו'). ולפנינו כתוב: ודלמא בני חד מזלא נינהו — דלמא להא מלתא בר מזליה הוא, והמאמר השני הוא בביב (כ"א א').

(38) שם: הביאו ראיה מר' חנינא בן דוסא שהיה יחיד ולא היה משני לכבר להם ושהיו תמהים עליו וגם בקשו חבריו עליו רחמים ויצאה בת קול ואמרה תרצו שאחריב עולמי עכ"ל. על אמרו שהיה חסר לחם יעיד האמור בברכות (י"ז ב'), "וחנינא בני די לו בקב חרוכין מעיש לע"ש" והמסופר עליו בתענית (כ"ה א') "יעו"ש. אבל לאמרו, ושהיו תמהים עליו וגם בקשו חבריו עליו רחמים" אין כל מקור, ובהרבה מקומות יסופר עליו שהוא בקש רחמים על חבריו ולא להפך. יעוין ברכות (ל"ד ב') וכ"ק (נ' ע"א). ואמרו שיצתה בת קול ואמרה תרצו שאחריב עולמי הוא שגנת הזכרון. כי בתענית (שם) יסופר על ר' אלעזר בן פדת שאמר לו הקב"ה, נחא לך דאפניה לעלמא מרישא. והתחלף לזכרון המחבר ר"א בן פדת ברי"ח בן דוסא. וכן התחלפה לו אמירת בייק, כל העולם כלו ניוון בשביל חנינא בני וכו'. (ברכות שם ותענית ד' ב'). כאמירת, תרצו שאחריב עולמי. ויעוין מאמרי. "שגנת הזכרון" אשר בסוף מחברת הרביעית מהמכתב החרשי: "מצפה".

(39) שם: על ג' דברים העולם עומד על הדין עכ"ל. באבות (ספ"א).

- (40) שם: כאמרם אין למעלה לא עמידה עביל. בחגיגה (ט"ז א') לא כתוב כי אם, לא ישיבה. ורש"י כתב עוד, לא עמידה לא גרסינן. אך בפי המשניות להרמב"ם (פנהרדרן פי הלך מ"א יסוד השלישי) הגרסא, לא עמידה נכתוב פה, וכ"ה בהלכות יסודי התורה להרמב"ם (פ"א ה"א).
- (41) בפי ט"ז (שאלה): כי אפילו לא ישתדל בעשיית המצות כחקנם בזה וריח עולמו עביל. בין מלת, ישתדל למלת, בעשיית ציל: אלא.
- (42) שם: ראיתי בני עליה עביל. בסוכה (מ"ה ב').
- (43) ט"ז (שאלה): כמאמר נבלתי יקומן וכו' ורבים מישיני ארמת עפר יקיצו עביל. הפסוק הראשון הוא בישעיה (כ"ו י"ט). והפסוק השני הוא בדניאל (י"ב ב').
- (44) שם: (תשובה): כי אמרו ד"ל כי הכלה בהמצאה שלימה היא רדופה לשוב לבית אביה עביל. בכתובות (ע"א ב').
- (45) בפי י"ז (תשובה): דע כי מלת שם אינה מורה על מקום כי אם על השכל וכו' ורצה לומר, החכם (המלה הזאת צ"ל אחרי מלת: בשבלי) שיש לו מציאות בשכל מחמת המופתים השכליים עביל. אין אמת ואין נכונה בסירוש הזה, כי יכוזבו מאמר, האומר שאין שם נבואה כלל ואין שם מרעי (הלכות תשובה פי"ג ה"ח). ומאמר, יש ימים שכל ישראל מתענים בהם (הלכות תענית ראש פ"ה) אשר בהם לא יתכן סירוש המהבר. ומלבד זה בלתי מוכן איכה מורה מלת שם על השכל. ויעוין כ"מ (ראש הלכות יסודי התורה) והפי האמתי הוא אך הכתוב בפתיחת אבן תבון להעתקתו את המורה, וד"ל והנה הרב הגדול מרנא ורבנא משה עבר האלהים כשרצה לדבר מעט בדברי חכמה בספר מהמרע ובמקומות אחרים מן החבור ההוא נמשך אחר לשון הערבי בענינים ההם. הנה שמש במלת שם הגזורה במקומות רבים. כתב בראש פרק ראשון מספר המרע: יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון. ובסוף הלכה שנית: כלומר אין שם מצוי אמת מלבדו. ובכל זה נמשך אחר דברי החכמים בלשון הערבי. כי בעברי לא נמצא זה הענין עד שמעם מאנשי הארץ הזאת ידעו לקרא אותו אך קראו אותו בצירי תחת השין והבינתו כנוי לכורא יתברך עביל.
- (46) בפי י"ח (שאלה): הרב הגדול כתב אלו הן המינים האומר שאין שם רבון אבל הוא נוף ובעל תמונה עביל. תחת: שאין. ציל: שיש. וכ"ה בהלכות תשובה להרמב"ם (פי"ג ה"ז).
- (47) שם: כאמרם דברה תורה בלשון בני אדם עביל. בברכות (ל"א ב').
- (48) שם (תשובה): כי לא ראיתם כל תמונה. ואל מי תדמיון אל עביל. הפסוק הראשון הוא בדברים (ד' ט"ז). והפסוק האחרון הוא בישעיה (ט"ז י"ה).
- (49) שם: ואומר הוי כל צמא לכו למים עביל בישעיה (נ"ה א').
- (50) שם: ממים האמתיים בעשותכם דמיונים עביל. מלת: ממים יתרה וצריך למחותה. ותחת: האמתיים. ציל: אתם.
- (51) בפי י"ט (תשובה): כי הכל הוא ענין אחד וטעם אחד ודבריו הן פי' לדבריהם ד"ל כי השמן הוא החומר עביל. כעין זה כתוב בפי' הר"ז על הריף (ר"ה פ"א ד"ה למה תוקעין ומריעין). וד"ל כדי לערבב את השמן. סירוש להבניע

את היצר. כדכתיב (עמוס ג') אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו. דשמן היינו יצר הרע. וכדריש לקיש דאמר (ביב מ"ז א') הוא שמן, הוא מלאך המות, הוא יצר הרע עכ"ל.

52) בס"י כ"א (שאלה): ארדיל דבר גדול מעשה מרכבה, והביאו מעשה שהוצרך אותו החכם להוציא ארבע מאות חביות של שמן על העמדת פשוטה עכ"ל. מאמר, דבר גדול מעשה מרכבה הוא בסוכה (כ"ח א'). והמעשה שהוצרך אותו החכם להוציא ארבע מאות חביות של שמן על העמדת פשוטה הוא בשנת (י"ג ב') ובחגיגה (י"ג א'). אך בשני שנים. א' כי לפנינו כתוב שם ושם: שלשי. תחת: ארבע. ב'. כי לפנינו כתוב בבי המקומות הנ"ל: אלמלא הוא נגנו ספר יחוקאל שהיו דבריו סותרין דברי תורה וכו'. וסתירת דבריו לדברי תורה היא אך בדברים והלכות, כאשר ס"י רש"י בשבת שם, אבל לא במעשה מרכבה. וצ"ל שהיה לפני השואל נוסחא אשר נזכר בה שדרש ופירש מעשה מרכבה, והנוסחא הזאת צדקה מאד. כי בחגיגה שם הובא הספור ההוא בבין עניני מעשה מרכבה יעו"ש. ותחת: פשוטה. ג"ל לנרום: פשוטה. והוא כמו: פשוטה של נול. פשוטה של תורה (מדרש קהלת פסוק ונתתי את לבי) שפירושו: ענינו ומשפטנו. וכן פה ר"ל ההעמדה על ענין מעשה מרכבה.

53) שם: והוא תימה אך רב זה פירשה בדרך נקלה אע"פ שכוון להסתיר עכ"ל. הרב הזה הוא הרמב"ם הנזכר בסימנים הקודמים. והתימה עליו היא על אשר ס"י מרכבת יחוקאל בדרך שהמרכבה היא לפיהו מן הנגלות ולא מן הנסתרות, והנגלה הוא תכונת השמים וכסיליהם. כאשר יראה כל בר עינים בספרו מורה נבוכים (ח"ג מא' עד ח'). ותחת: נקלה (בקו"ף). צ"ל: נגלה (בנימ"ל). ואני כבר הראיתי במאמרי: מ"י היה הראשון אשר ערב את לכו לפירש מרכבת יחוקאל על תכונת השמים וכסיליהם. כי לא הרמב"ם היה הראשון רק הראב"ד הראשון אשר קדם להרמב"ם. והוכחתי זה מהכתוב בספרו האמונה הרמה (סוף המאמר הראשון): ושלמה ע"ה למה שזכר תנועת הנלגל העליון הפועל הלילה והיום באמרו: ורחש השמש ובא השמש ואל מקומו שואף וזרה הוא שם (קהלת א' ה'). ואחר זכר תנועת נלגל המזלות ותנועת נוככי לכת על קמביהם בצאתם אל הצפון והדרום באמרו: הולך אל דרום וסובב אל צפון וכו' ומי שעייץ בתחלת יחוקאל במעשה מרכבה ויביט אמרו ע"ה על הארבע חיות: דמות אדם להנה וכו' כי רוח החיה באופנים. מי שביטט אלה הרברים כלם יתבארו לו מהם דקדוקים לא נבארם אנחנו וכו' עכ"ל. וכל אשר עינים לו גם כי כהות הנה רואה כזה פירוש מרכבת יחוקאל על עניני תכונת השמים ונכסיליהם. אך גלה טעם וכסה טעמים.

והיה אפוא ראוי יותר שהשואל יתמיה על הראב"ד הראשון מעל הרמב"ם.

54) שם (תשובה): ומה שתמחה עליו למה לא תמחה על יונתן בן עוזיאל שככל כך (תחת: כך. צ"ל: כ"ק. בקיום מלמעלה והוא ר"ת: כתבי קרשי) בדרך נקלה (גם פה צ"ל: נגלה. תחת: נקלה) תרגמו. אע"פ שנגלה [לו] הסוד האמתי. והרב אינו כי אם במפרש מלות שכך הודיע בספרו. וא"ת כי יונתן לא תרגם כי אם פשטו במקרא בלי גלוי סוד. הרי יצתה בת קול ואמרה מי זה שבא לגלות סתרינו (מגילה ג' א') ומי זה שתרגם הסוד האמתי עכ"ל. דבריו האחרונים וגם דברי הנמרא במגלה קשים מסני מאד. כי הרכה יעתי למצא את

הסתרים ואת הסוד האמתי אשר נגלו בתרגום יב"ע וכל מאומה לא מצאתי. ודברי המשיב הראשונים עננה תשכן עלימו. וכיחוד אין שהר לאמרו, והרב אינו כי אם כמפרש מלות המורה, כי לדעתו אין הפירוש אשר במורה נבוכים רק פירוש המלות ויש עוד מלבדו פירוש הענין. ואותו לא גלה הרמב"ם בעבור היותו מן הנסתרות ומן תעלומות רזי עולם, ואין זה כי אם חיון לילה.

(55) בסי' כ"ב (שאלה): נאמר ושמי ד' לא נדעתי וכו' ובשמו תשבע עכ"ל. הפסוק הראשון הוא בשמות (ו' ג'). והפסוק השני הוא בדברים (ו' י"ג).

(56) שם (תשובה): לא תשא את שם ד' אלהיך לשוא עכ"ל. הוא בשמות (כ' ז').

(57) בסי' כ"ג (תשובה): כגון בחושקו בעפריות עכ"ל. תחת, בעפריות. צ"ל: בעריות.

(58) שם: ונתת נפש תחת נפש וכו' קרבן לדי' עכ"ל. הפסוק הראשון הוא בשמות (כ"א כ"ג). והפסוק השני הוא בויקרא (א' ב').

(59) בסי' כ"ד (שאלה): מויקרא אליו מלאך ד' מן השמים וכו' ותשלך את הילד תחת אחד השמים ואמר ויקרא מלאך האלהים וכו' עכ"ל. פסוק ויקרא אליו הוא בכראשית (כ"ב י"א). ופסוק ותשלך הוא שם (כ"א ט"ו). ופסוק ויקרא הוא שם (שם י"ז).

(60) שם (תשובה): דע דאנא קא כונתך (תחת: כונתך. צ"ל: כוונתך) וכו' זולתי מוישב אברהם אל נערי עכ"ל. הוא בכראשית (כ"ב י"ט).

(61) בסי' כ"ה (שאלה): מאמרם ד'ל והארבת ימים לעולם שכלו ארוך וכו' אביגיל באומרה והיתה נפש אדני ונר עכ"ל. מאמר רז"ל הוא בקדושין (ל"ט ב'). ודברי אביגיל הם בשי"א (כ"ה כ"ט).

(62) שם (תשובה): מה רב טובך אשר צפנת ליראך. ויריון מדשן ביתך ונהל עדנך תשקם עכ"ל. הפסוק הראשון הוא בתהלים (ל"א כ'). והפסוק השני הוא שם (ל"ז ט').

(63) שם: ואת אשר איננו פה עכ"ל. הוא בדברים (כ"ט י"ד).

(64) שם: כי אמרו כל הנביאים לא נבאו אלא לימות המשיח עכ"ל. הוא בכרכות (ל"ד ב').

(65) שם: בכל ביתי הוא נאמן עכ"ל. הוא בכמדר (י"ב ז').

(66) שם: והם ד'ל אמרו שאסור לרמות אפילו לגוי עכ"ל. הוא בחולין (צ"ד א').

(67) שם: ואז יאמרו כי על ענין יותר נכבד הוזהרו עליו ויעיינו עכ"ל. תחת: ואז. צ"ל: ואס". ותחת: ויעיינר. צ"ל: "יעיינר בלא ואז בראש.

(68) שם: כי בראותו שום חימוץ או הזכירו אותו יולד בפיו עכ"ל. אחרי מלת בפיו צריך להוסיף: "מעם חימוץ".

(69) שם: ואולי שלחה כוונת התלמידים המכרכין לרבן שאמרו ועולמך תראה בחיך עכ"ל. הוא שנתת הזכרון. כי באמת לא אמרו כן התלמידים המכרכין לרבן רק הברים אמרו כן איש לרעהו בהפרם זה מזה. יעוין ברכות (י"ז א'): כי הוו מפפרי רבנן כבי ר' אמי וכו' אמרו ליה הכי עולמך תראה בחיך עכ"ל.

- וסי' רש"י מפטרי רבנן. זה מזה שהיה נוטל רשות מהכירו לשוב לביתו ולארצו עכ"ל.
- (70) בס"י כ"ו (תשובה): ור"ל רמזו זה באמרם נשתכחו ממנו כמה הלכות עכ"ל. הוא בתמורה (ט"ז א').
- (71) בס"י כ"ז (תשובה): וזהו אומרם באלו נוטל חייו עכ"ל. הוא באבות (פ"ד מ"ו). ולפנינו לא כתוב "כאלו".
- (72) שם: והער מ"ר טרפון שכל ימיו היה מצטער וכו' עכ"ל. הוא בנדרים (ס"ב א').
- (73) שם: ואומר השמר לך פן תעוב את הלוי עכ"ל. הוא בדברים (י"ב י"ט).
- (74) בס"י כ"ח (תשובה): כגון מכאן הנותן פת לתינוק צריך להודיעו לאמו עכ"ל. הוא בשבת (י" ע"ב).
- (75) שם: כענין האמור ונפשנו קצה בלחם הקלוקל עכ"ל. הוא בבבבבבב (כ"א ה').
- (76) בס"י כ"ט (שאלה): אמרו דברים ישכתב אי אתה רשאי לאומרם על פה וכו' עכ"ל. הוא בנשין (ס' ע"ב).
- (77) שם (תשובה): עין ההיים שכל מימי בראשית מתפלגין מתחתיו עכ"ל. הוא לשון ירושלמי (ברכות פ"א ה"א) ולשון המדרש (ב"ר סדר בראשית פרשה ט"ו). — שם, שבועים פנים לתורה" לשון המדרש במדבר רבה סדר נשא פ"ג.
- (78) שם: כאמרו והמים אשר מעל השמים עכ"ל. הוא בתהלים (קמ"ח ד').
- (79) שם: מאמרם ד"ל המפורסם שבועים פנים לתורה עכ"ל.
- (80) שם: כאמרם מקרא אחר יוצא לכמה טעמים עכ"ל. בסנהדרין (ל"ד א' ו').
- (81) שם: כי הכתיבה תשובה צורת הסברא עכ"ל. תחת: תשובה. צ"ל: יתשנה.
- (82) בס"י ל"א (שאלה): מאמר ר"ל כל שעברו עליו שלשים יום בלא יסורים כבר קבל עולמו עכ"ל. בערכין (ט"ז ב').
- (83) בס"י ל"ב (שאלה ותשובה): מהגדתם שבכל יום ויום הקב"ה כועס וכו' למה נצרך ריב"ל לקחת תרנגול וכו' והוא כשהתרנגול עומד באותו ענין שהזכירו וכו' והוה פירוש מכל מה שאמרו בררש למען דעת צדקות ד' עכ"ל. הכל בברכות (ז' א').
- (84) בס"י ל"ג (תשובה): והיו מפרסמים כי המקטרים עכ"ל. תחת: המקטרים. צ"ל: המקטיר להם.
- (85) שם: ולא יבחו עוד את זבחייהם לשעירים וכו' חדשים מקרוב באו עכ"ל. הסוק הראשון הוא בויקרא (י"ז ז'). והפסוק השני הוא בדברים (ל"ב י"ז).
- (86) שם: למה נקרא שמם בשפים וכו' אין עוד מלבדו ואפילו בשפים וכו' האמנושית שהיתה נוטלת עפר מתחת רגלי ה' הנינא וכו' שאין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא א"כ מכריון עליו מלמעלה עכ"ל. בחולין (ז' ב').
- (87) בס"י ל"ד (שאלה): שמצאתי לחכמים ד"ל כל מה שנאמר לנו נתן לנו כנגדו עכ"ל. בחולין (ק"ט ב').
- (88) שם (תשובה): כל מדומה לדבר אינו הדבר; והנאסר הוא שהורה עכ"ל. השתבש וכה צ"ל: והנאסר לא"ה הוא שתותר.
- (89) בס"י ל"ה (שאלה): אומרם ד"ל כל שלמה האמור בשיר השירים

קדש הוין מאלף לך שלמה וכו' אומרים על דרך דרש על סמוך שיר השירים שיר שהקביה אומרו בכל יום עכ"ל. המאמר הראשון הוא בשבועות (ל"ה ב'). והמאמר השני הוא בפסיקתא רבתי המובא שה"ש.

90) שם (תשובה): והוין כנוי לחכמות כי מבלתו לא ינרלו הסודות הנעלמות עכ"ל. תחת, ינרלו, צ"ל: ינלו ונראה, כי כן פירש המחבר מאמר. נכנס יין יצא סוד (ערובין ס"ה א') ויעוין היטב הכתוב שם עוד, כל המתיישב ביינו יש בו דעת ע' וקנים, ופי' רש"י עליו.

91) שם: כי לוית חן הם לראשך וכו' והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים וכו' טעם ועונה וכו' מבישישים חכמה וכו' יונת אלם רהוקים וכו' מתוהו לילל ישימון וכו' כי האדם עץ השרה וכו' מלבן שינים וכו' ודבש מצאת אכול דרך וכו' מלשון ודי עשות חלב וכו' מגר שמים וכו' מכופר נפשו וכן כי סתומים וחתומים הרברים וכו' ובן משק וכו' בשתים עשר עינות מים ושבעים תמרים עכ"ל. פסוק כי לוית הוא במשלי (א' ט'). פסוק והיתה נפש אדני בש"א (כ"ה כ"ט). ער ועונה במלאכי (כ' י"ב). בישישים חכמה באיוב (י"ב י"ב). פסוק יונת אלם בתהלים (נ"ז א'). פסוק תהו ילל ישימון בדברים (ל"ב י'). פסוק כי האדם עץ השרה יש (כ"י י"ט). ולכן שינים בבראשית (ט"ט י"ב). ודבש מצאת אכול דרך במשלי (כ"ה ט"ז). עשות חלב בישעיה (ז' כ"ב). מגר שמים בדברים (ל"ג י"ג). כופר נפשו בשמות (ל' י"ב). סתמים וחתמים הרברים ברנ"אל (י"ב ט'). בן משק בבראשית (נ"ז ב'). י"ב עינות מים ושבעים תמרים בשמות (ט"ז כ"ז).

92) שם: ודי עשות חלב עכ"ל. תחת: ודיי צ"ל: מרובי ככתוב בישעיה שם. ויש עוד דברים בסי' הזה הצריכים תקון וכאור אולם אין לאל יד בינתי הקצרה לתקנם ולבארם וגם בעבור היותו כתוב בדרך חידה קשה מאד להבינו לאשורו.

93) כבי ל"ז (שאלה): אפילו הלכה ככ"ה שאומרים שנוח לו לאדם שלא נברא עכ"ל. בערובין (י"ג ב').

94) שם: באומרו לא תהו בראה עכ"ל. בישעיה (מ"ה י"ח).

95) שם: הוכרחו להוסיף שנוח לו שלא נברא ומשמיא הסכימו בהדיקון עכ"ל. תחת: בהדיקון. צ"ל בהדיקהו.

96) שם (תשובה): שלא נסיתי בכך שאחשוד שום אדם שיש בו ברית עכ"ל. תחת: שיש בו. צ"ל: שהוא בן.

97) שם: לאחזוקי אינשי ברשעי לא מחוקינן עכ"ל. לשון הנמרא הוא: לאחזוקי אינשי כננבי לא מחוקינן (שבועות ט"ז ב').

98) שם: לא יעשו עולה ולא ידברו כוב עכ"ל. בצפניה (ג' י"ג).

99) שם: לבחון לכל אדם לכף זכות עכ"ל. תחת: לבחון. צ"ל: לדון. ככתוב במקורו (אבות ס"א ט"ז). והוי דין את כל האדם לכף זכות.

100) שם: ושלא לדבר אחר איכותן של תלמידי חכמים דצורבא מרבנן קודשא בריך הוא בעי בשלומיה עכ"ל. במקור המאמרים האלה (ברכות י"ט א'). כתוב. משתין תחת: איכותין. תבע ביקרית. תחת: בעי בשלמיה.

101) שם: באומרים זיל ורעו לפני מי אתם מתפללים עכ"ל. בברכות

כ"ח ב').

- (102) שם: אמר שלמה בעל השירים בנעימות שיהו עב"ל. תחת: שיהו.
צ"ל: שיריו. ורי שלמה בעל השירים הוא ר' שלמה בן נבירול, והראב"ד קראהו:
בעל השירים, השקולים.
- (103) שם: המתעמש בתפלתו סי' יפה לו וכו' עב"ל. בברכות (כ"ד ב')
ועשיותיו תהל אור הוא באיוב (מ"א י').
- (104) שם: כמו שאמר עם גושע בדי' עב"ל. בדברים (ל"ג כ"ט).
(105) בס"י ל"ז (שאלה): כזה ראה וקדש עב"ל. ב"ה (כ" ע"א).
(106) שם (תשובה): כי מלכותא דארעא בעין מלכותא דרקיעא עב"ל.
הוא לשון הנמרא בברכות (נ"ח א').
- (107) שם: ואשיבה שופטך ככראשונה עב"ל. בישעיה (א' כ"ה).
(108) שם: או הסומכין על ידו עב"ל. תחת, הסומכין. צ"ל. הסמוכין.
(109) שם: כמו שמצינו ברי"ג כך מקובל אני מביט אבי אבא וכו' שקל
קלא וכו' אמר לו לרי' חייא זיל לעין טב וכו' ואומרים כי הלא"ה (צ"ל: הוא)
סוד וכו' אם רבי לא שגאה ר' חייא מנין לו עב"ל. המאמרים הראשונים הם ב"ה
(כ"ה א'). והמאמר האחרון הוא בערוכין (צ"ב א'). ומלות: כמה וכ"ש בראותם
הן קשות הבנה. ובלי ספק יש בהן שבוש.
- (110) שם: והיה מצוה, עליוי' (כצ"ל תחת: עלינו) ללכת ולעיין בראייתה
במיטב עיני עב"ל. כן הוא סי' ל"ט עין" לפי דעת המחבר.
- (111) בס"י ל"ח (שאלה): מהו המינות שמצאו חכמים בספר קהלת עד
שנקשו לנגז עב"ל. יעוין ראש מדרש קהלת.
- (112) שם (תשובה): שדבריו סותרין זה את זה וכו' עב"ל. הוא בשבת
(ל' ע"ב). ויעו"ש היטב.
- (113) שם. אהו"ל אין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארצות
עב"ל. בבב"ב (ח' א').
- (114) שם: ומן הדין לנחרם וכו' ולקורעו מנבן כדנ עב"ל. הוא בפסחים
(מ"ט ב').
- (115) שם: ועליהם נאמר רשעים כחשך ידמו. לא ידעו ולא יבינו כחשכה
יתהלכו עב"ל. הפסוק הראשון הוא בשי"א (ב' ט'). והפסוק האחרון הוא בתהלים
(פ"ב ה').
- (116) כאמרו וצדיק יסוד עולם עב"ל. הוא במשלי (י' כ"ה). והכתוב
אחריו: אלא"ה הוא ט"ס וצ"ל: הלא.
- (117) שם: כמו שאמרו חז"ל על שלשה דברים העולם עומד על העבודה
ועל הדין ועל השלום עב"ל. תחת: העבודה. צ"ל: האמת. ככתוב במקורו
(אבות ס"א).
- (118) שם: כמו שאמר ראה למדתי אתכם הוקים ומשפטים צדיקים עב"ל.
הוא בדברים (ד' כ').
- (119) שם: אחר אמר כל הדברים ינעים כלומר, אם באתי לספר כל
הדברים המתנהנים על ענין כזה היתה יגיעה גדולה. וקהלת אמר כל הדברים
ינעים וכו' היה יגיעה גדולה עב"ל. מאמר: קהלת אמר הוא אך כפל מאמר: אם
באתי לספר. מלה במלה ללא צורך וללא תועלת. וצריך לסחותו.

(120) שם: כי מלאה הארץ דעה את ד'. ושאבתם מים בששון עב"ל. שני הפסוקים האלה הם בישעיה, הא' בפרשה י"א ט"ו והב' בפרשה י"ב ג'. והראיה מהפסוק הב' היא אך לפי תרגומו יעוין בו. והפסוק השלישי כי כלם ידעו אותי מקטנם ועד גדולם הוא בירמיה (ל"א ל"ד). וצ"ל: למקטנם. תחת: מקטנם. כי בן כתוב שם.

יש כספר הזה דברים אשר המחבר נהג בהם מנהגו בספרו: צורת עולם. לטתום ולהתום את הדברים. ככתוב בשו"ת הריב"ש (ס"י קנ"ז): אבל בספר שרמות אליו (הוא ספר: צורת עולם). כל דבריו סתומים אין אדם מבין בהם עב"ל. וביחוד סתום והתום ס"י ל"ה. ודברים אחרים יש בו אשר סתימתם היא אך בסבת שבושם. ועוד מלים לי על אדות הספר הזה ועל אדות האמנות והדעות הזרות הנשקפות ממנו והגדולה מהן היא הישבו את כל ספור העקרה אך לספור מראה הנבואה (ס"י כ"ד) והוא מתנגד לקבלת רז"ל ולהמטבע שטבעו חכמים בתפלותיהם. כמו: ותראה לפניך עקרה שעקר אברהם אבינו את יצחק בנו על גבי המזבח וכבש רחמי לעשות רצונך בלבב שלם (התימת הזכרונות כ"ה), וכוה עוד הרבה מאד, ועל אדות הבזו אשר שפך המחבר על ר' יהודה הלוי בעל הכוזרי (כ"י ג"ה), ועל אדות השואל אשר בעבור דבר אחד רחש לבו, כי הוא המשיב, וכו' הוא ע"ד הכוזרי והחבר אשר בספר הכוזרי, ועל אדות המכתמים אשר המחבר הוא יחיד בהם ואין דומה להם בספרים אחרים כמו כנוי בעלי ההויה לבעלי התלמוד (ס"י א' בתשובה), בהיק' לבקיות (ס"י ג'), מתחבלי לנגבת דעת והא נזור מן תחבולה (ס"י ד' בתשובה), ובעצת המלצר אדם דעת אדברה על כל אלה במאמר מיוחד בדרך רחבה.

יעקב רייפמאן.

שעברשין, א' בלק תרמ"ו.